

КУЛЬТУРНА ЗНАЧИМІСТЬ ДОЗВІЛЛЯ В ГЛОБАЛІЗОВАНОМУ СВІТІ

Стаття присвячена дослідженню трансформацій та перспектив розвитку дозвілля в добу глобалізації. Встановлюється, що дозвілля у добу глобалізації має розширену сферу впливу. Розкривається освітній потенціал дозвілля, його внутрішній зв'язок із культурою свободи особи.

Ключові слова: дозвілля, глобалізація, суспільство розваг, суспільство споживання, суспільство ризику.

The thesis is devoted to the research of transformations and perspectives of entertainment leisure development in the era of globalization. It is defined that entertainment leisure in the era of globalization has an expanded sphere of influence. The educational potential of entertainment leisure, its internal connection with the culture of freedom is revealed.

Keywords: leisure, globalization, society of entertainment, consumer society, risk society.

Початок ХХІ століття проходить під знаком глобалізації – становлення світу як єдності в усіх його складниках, проявах і вимірах. Глобалізаційні процеси охоплюють усі сфери людського життя – як побутову, пов'язану зі споживанням матеріальних і культурних благ, так і продукувальну – виробництво, культуротворчість, участь у соціальних та політичних інститутах тощо. Особливо ж глобалізаційні зміни позначилися на забезпечених розвитком сучасних технологій (та мали їх своєю умовою) зрушеннях у сфері інформаційній. За характеристикою М. Кастельса, "інформаційна економіка... дозволяє в кожен момент часу оперувати в масштабах усього світу" [15, 92]. Стрімкий, без обмежень у часі й просторі, інформаційний обмін, уможливлений на всіх рівнях і в усіх ділянках людського буття, є визначальною прикметою нашого часу. Як влучно зазначив М. Уотерс, глобалізація – це процес, "під час якого і завдяки якому визначальний вплив географії на соціальне й культурне структурування скасовується і в якому люди це скасування все більшою мірою усвідомлюють", а наслідком того є формування єдиного загальнопланетарного суспільства й культури, які, проте, "являтимуть собою багатополюсні утворення зі складною внутрішньою диференціацією" [20, 41].

З огляду на величезну значущість таких процесів не лише для окремих держав, суспільств, а й для людини як такої, проблематика глобалізації з другої половини минулого століття дедалі більше привертає до себе увагу дослідників у різних галузях науки – від економіки й політології до філософії, соціології й культурології, а в останні десятиліття ця тематика перетворилася на наскрізну практично в усіх дослідженнях гуманітарного спрямування, що підтверджується працями М. Кастельса, М. Уотерса, Р. Робертсона, Н. Падалки, Е. Тоффлера, Ф. Фукуями та інших вчених.

Прикметною, однак, є й поступова переорієнтація глобалістики з аналізу економічних та геополітичних процесів на соціокультурні аспекти. Навіть основоположники "дослідницької моди" на глобалізацію, зокрема Р. Робертсон [17; 18] та М. Уотерс [20], почавши свої студії з проблем суто економічного ґатунку та поглиблення економічної взаємозалежності та взаємозв'язків у світі, доволі швидко дійшли висновку, що визначальною характеристикою глобалізаційного поступу людства є не економічні зрушення (становлення економічної єдності, як виявилось, на сьогодні все ще є доволі проблематичним), а соціокультурні. М. Уотерс надав цій думці цілком недвозначної форми, стверджуючи, що сутність "глобалізації" полягає саме в глобалізації культурних обмінів [20].

До аналогічних висновків доходять і вітчизняні та російські дослідники соціокультурних вимірів глобалізації. "У ХХІ столітті, – пише О. Снеговая, – глобалізація з соціально-економічного й соціально-політичного явища все більше стає соціокультурним процесом" [12, 5], а "цариною, де глобалізація виявляється наймасштабніше, є культура" [9, 2], – висновує Н. Падалка.

У таких умовах на тлі інтенсифікації продукувальних процесів, пов'язаних з матеріальним виробництвом, надзвичайно зростає роль культурного складника в людському житті. "Власне культура, – робить висновок О. Бойко, – стала розглядатися фактично як ресурс та інструмент для досягнення зовнішніх по відношенню до неї соціально-економічних цілей. Більше того, в постіндустріальному суспільстві культура стає стратегічним пріоритетом сучасної економіки, а сфера дозвілля, дозвіллева діяльність перетворюється в один з показників розвитку суспільства" [2, 14].

Зазначена З. Бауманном [1], Е. Тоффлером [19], Ф. Фукуямою [16] та іншими вченими зміна структури часу й простору людського існування, викликана процесами, значно глибшими за глобалізаційні, щодо яких останні є лише їх окремим виявом [8, 277–283], призводить, з одного боку, до певного

злиття робочого й вільного часу й простору так, що продукувальний процес виходить за рамки зовнішньої регламентації й захоплює ті ділянки, що раніше відводилися на дозвілля. З іншого – призводить до поширення на робочий час і простір ознак, раніше йому не притаманних, таких, що завжди пов'язувалися виключно з культуротворчістю або дозвіллям – свободи вибору власної дії, власного визначення її послідовності в часі й просторі, входження елементу гри в найсерйозніше заняття тощо.

Водночас відбувається і зворотній процес – "колонізація життєвого світу людини, наступ на культуру дозвілля. Вільний час, який, здавалося б, все більше вивільняється за рахунок впровадження у виробництво новітніх технологій, скорочення тривалості робочих годин, все рівно використовується для додаткової праці. Відбувається широке поширення готовності до понадурочної та недільної праці. Багато хто намагається перенести центр ваги свого життя у вільний час, тим самим вільний час скорочується, тому що людина використовує його, як можливість отримати додатковий прибуток" [5, 107].

У цілому ж можемо говорити, що сьогодні відбувається фундаментальна зміна місця людини у системі виробництва. Розвиток автоматизованих виробництв, де фізична участь людини у процесі виготовлення продукту виявляється непотрібною, а пов'язані з малокваліфікованою працею (з низьким інтелектуальним насиченням, або ж ґрунтовані на алгоритмізованих операціях) виробничо-репродуктивні функції замінюються продукувальними й креативними, дедалі вивільняє людину від того стану, коли моделі її життєдіяльності нав'язано їй технічними процесами. Та ж ланка виробничого буття, яка не обходиться без втручання людини, потребує не вузьких знань у межах однієї професії, а гнучкості і синтезуючої здатності мислення, вміння змінювати процеси, розпоряджатися інформацією і приймати рішення. Динамічний світ, параметри якого змінюються зі швидкістю, за якої "статичне" знання, отримане в школі й ВНЗ раз і назавжди, застаріває одразу після отримання, потребує інших комунікативних моделей, іншого типу мислення й поведінки.

Відповідних змін зазнає соціальна сфера, де новий спосіб виробництва викликає до життя нові форми сім'ї, організації виховного процесу, способи набуття знань та їх застосування. У зв'язку з значеною трансформацією низки соціальних інститутів, що традиційно відігравали провідну роль у соціалізації особистості, функція соціалізації актуалізується у сфері дозвілля. Це пов'язано з поступовим запровадженням новітніх тенденцій – скороченням тривалості робочого часу, вдосконаленням технологій виробництва, що зрештою мінімізує витрати часу на виробництво та задоволення побутових потреб і уможливорює використання вивільненого часу з освітньою, культурною й дозвіллевою метою. Отже, перехід до глобалізованого суспільства, крім іншого, дає можливість людині отримувати більшу кількість вільного часу.

До того ж варто згадати, що за даними міжнародних соціологічних досліджень у структурі продуктивної діяльності щодаля більше зростає частка неоплачуваної добровільної (волонтерської) праці, обсяги якої наразі майже зіставні з оплачуваною, "праці", яка, по суті, сама є видом дозвілля, то можна говорити, що на наших очах відбувається безпрецедентний процес злиття продуктивної і дозвіллевої діяльності.

Зростає й частина вільного від роботи часу, що витрачається сучасною людиною на колективні й продуктивні, суспільно-корисні форми дозвілля, свідченням чого є стабільне як збільшення кількості добровільних об'єднань громадян (громадських організацій, НДО), так і зміна їх характеру: громадські організації та об'єднання за інтересами долають державні кордони і перетворюються на впливову міжнародну, транснаціональну силу. У цьому зв'язку можна згадати різноманітні організації "без кордонів" – лікарів, журналістів, правозахисників, митців тощо.

Є й ще один важливий аспект, що підтверджує факт кардинальної зміни як комунікативної структури людського життя, так і місця людини в ній. Йдеться не лише про стрімке накопичування знань, інформаційних та, що важливо, культурних продуктів, а й про їх щомиттєву доступність до кожного споживача: інформаційні та культурні продукти безкоштовно викладаються мільйонами ентузіастів в інтернет-мережі і є загальнодоступними. Більше того, кожен бажаючий може долучитися до співавторства в продукуванні того чи того продукту.

Відтак можна зробити висновок, що фундаментальним наслідком сучасних процесів є не стільки перерозподіл часу й простору, як вважає З. Бауман, скільки їх істотні зміни, що безпосередньо впливають на структуру людського буття. І ці зміни виявляють тенденцію до зникнення кордонів між тими сферами людського буття, що раніше були чітко відокремлені й мали суттєво різні характеристики.

Інформаційне суспільство надає людині дедалі більші можливості для власного розвитку, в тому числі й через зростання частки життєвого часу, яка припадає на дозвілля й через його урізноманітнення. Саме у сфері дозвілля, можливо, більше, ніж будь-де інде, виявляються особистісні уподобання і орієнтації, реалізуються ціннісні "вибори" як окремого індивіда, так і певних спільнот. Дозвілля – це той простір життєдіяльності, в якому найяскравіше виявляються наслідки трансформацій, що відбуваються в сучасному суспільстві. "Оптимальний дозвіллевий спосіб життя досягається, – зауважує Р. А. Стеббінс у своїй статті "Вільний час: до оптимального стилю дозвілля", – коли людина через соціально-прийнятну дозвілльну діяльність якнайповніше здійснює свої можливості і отримує бажану якість життя" [13, 71]. Аналіз дозвіллевого часу й простору, їхньої сучасної структури та тенденцій їх змін – це можливість не тільки відстежувати прояви макроекономічних і макросоціальних зрушень у

соціокультурній сфері діяльності, а й модель для розуміння змін у свідомості і самосвідомості людей у добу суспільних трансформацій.

Важливо розуміти, що дозвілля, окрім функцій відпочинку, відновлення (рекреації), освітньої та багатьох інших функцій, має ще й виховну, спрямовану на духовно-культурний розвиток особистості, її ціннісну орієнтацію та соціальну адаптацію. Варто звернути увагу, що в останні роки в зарубіжних дослідженнях, присвячених дозвіллевим практикам та їх трансформаціям у сучасному світі, як у в самій сфері соціально-практичного життя, виявляється тенденція до зближення його утилітарної, соціальної й освітньої сфер. Дозвіллеві заклади не обмежуються у своїй діяльності організацією відпочинку й розваг, хоча рекреаційна функція й залишається провідною, однак поволі відбувається їх переорієнтація на культурний і творчий розвиток особистості. І це теж є ознакою нашого часу. Адже члени будь-якого дозвіллевого об'єднання відвідують його не для того, щоб знову опинитися в регламентованій ситуації об'єкта виховання, а задля задоволення своїх потреб у самовияві й вільній дії та отримати задоволення. Тому виховна складова дозвілля має латентний характер, натомість збільшується його ігровий компонент.

У сфері дозвілля, отже, "свідомо або несвідомо відбувається самовипробування людини, експериментування з різними моделями життя творчості" [4, 6]. В умовах ускладнення структури культурного простору культура дозвілля стає засобом самоідентифікації індивіда, визначає не тільки його особисті пріоритети, а й належність до певних спільнот, в яких індивіди мають однакові інтереси та реалізують себе в певних формах дозвіллевої практики. Для більшості людей культура є важливим ресурсом духовного та морального становлення, пізнання світу, формування художньо-естетичних цінностей. При цьому саме дозвілля містить більше можливостей для розвитку культури [14].

Суть нинішніх змін у дозвіллевій діяльності полягає насамперед у тому, що відбувається не тільки зміна орієнтацій у виборі різноманітних дозвільних видів і виникнення не існуючих раніше видів дозвільної діяльності (типовим і найбільш показовим з яких є Інтернет з його неймовірними інформаційно-обмінними можливостями і насиченістю культурними взаємодіями), а й наповнення новим змістом тих видів дозвілля, що існували раніше (читання, перегляду телепередач, участі у гуртках, характері активного відпочинку, туризмі тощо).

Згадувані трансформації соціального часу, обумовлені не в останню чергу активним проникненням в суспільні процеси нових інформаційних технологій. Спостережуваний динамічний розвиток Інтернету та його "вбудовування" в різні сторони життя людей, у тому числі в дозвільну діяльність, вимагає відповідного осмислення. Потужно впливаючи на формування особистості, інтернет-можливості змінюють сферу її інтересів, звичок, уподобань, стилів і способів життя. Попри те інтернет-дозвілля як специфічна форма комунікації, в тому числі й міжкультурної, сьогодні, на жаль, не є об'єктом прискіпливого наукового дослідження.

Інтернет для сучасної людини став таким "природним" середовищем спілкування, яке надзвичайно стрімко розвивається й пропонує індивідові все нові й нові можливості для реалізації своїх здібностей, задоволення пізнавальних, комунікативних, креативних і рекреаційних потреб. Інтернет-дозвілля в різних його формах ввійшло у повсякденне життя сотень мільйонів людей у усьому світі. У мережі Інтернет люди обмінюються думками з найрізноманітнішою тематики, входять до складу нових груп, утворюють доволі стабільні співтовариства і, таким чином, розширюють коло своїх ідентичностей.

Соціологічні дослідження [11, 141] свідчать, що використання Інтернету як засобу для пошуку інформації і ділового спілкування поступається його комунікативним, освітнім, розвиваючим, ігровим та дозвільно-комунікативним функціям. Можна виділити такі особливості інтернет-дозвілля як необмежене число виборів комунікантів, добровільність і бажаність контактів; принципову анонімність учасників, ненормативність поведінки, але й водночас – ускладненість передачі і сприйняття афективного компонента спілкування й появу нових форм такої передачі (за допомогою нової знакової системи – "смайликів"); зміна невербальних компонентів спілкування з мімічних і паралінгвістичних на знаково-малюнкові. Особливо важливою, на наш погляд, є така риса інтернет-комунікації, як усунення міжкультурних кордонів, можливість конструювання різних соціальних ідентичностей і належності до безлічі соціальних груп різного характеру (за рахунок членства в транснаціональних громадських, політичних, молодіжних, наукових, інформаційних тощо мережевих спільнотах). У глобальній мережі стираються не лише відстані й просторові межі, а й відбувається злиття сфер життєдіяльності – роботи й дозвілля, навчання і розваг, реалізації потреб в особистому задоволенні й реалізації свого громадянського статусу.

Слід зазначити, що особливості інтернет-дозвілля мають неоднозначний вплив на особистість. Крім окресленого вище позитивного, виявляються і тривожні симптоми цього потужного впливу. Цікаві спостереження щодо зміни сприйняття часу в інтернет-дозвіллі здійснив молодий російський учений М. Самелюк. Він демонструє, що в Інтернеті "відбувається специфічне переломлення параметрів часу в мережі. Так, через великий обсяг інформації, що надходить через Інтернет, час у відчутті індивіда "стискається", стирається межа між минулим, сьогоднішнім і майбутнім, збільшується тривалість теперішнього моменту, притупляється сприйняття реального часу. При цьому незворотність поступається місцем оборотності: за рахунок різноманіття віртуальних ідентичностей (що приховують реальну ідентичність) індивід може "переграти" своє спілкування з співрозмовником, почати його спочатку, прийнявши на себе нову віртуальну роль" [11, 142]. Такий сповнений негативних можливостей аспект інтернет-дозвілля надзвичайно актуалізує проблематику демаркації справжнього і віртуального буття,

оскільки втрата реальності і переживання реального часу пов'язані з її, реальності, оберненням на дезорієнтацію в житті та інтернет-залежність, зі знеціненням події як реальної (адже, якщо подію можна переграти, то й відповідальність за неї втрачає свою актуальність), зрештою – знеціненням життя, яке, накидаючи "інтернет-модель" на реальність, теж, уявляється, "можна переграти".

Отже, поряд з глобалізаційними та постіндустріальними трансформаціями суспільства, розвитком інтернет-комунікації, розширенням географії туризму, не лише зростає комунікативна відкритість людини буттю, розширюється її досвід пізнання й сприйняття Іншого, а й водночас посилюється відчуження людини від реальності. Слід пам'ятати, що сфера дозвілля унікальна, специфічна, відрізняється від всіх інших передусім тим, як вона відповідає на запити людського існування, тому що вона виступає як набір ціннісних орієнтацій, систем поведінки на основі загальнолюдських норм моралі, що сприяють самореалізації внутрішніх потенцій особистості у рамках вільного вибору. Водночас "послаблення влади традицій, культурний плюралізм і релятивізм характерні для сучасного суспільства, ускладнюють проблему вибору для індивіда, бо культура у такому разі пропонує йому надто багато варіантів вирішення проблем, причому жоден з яких не гарантує йому обов'язкового успіху" [3, 236]. Однак і самий цей вибір, хоч би як вільно він здійснювався і на підставі хоч би яких найкращих моральних орієнтирів, може мати руйнівні щодо особистості наслідки. А отже, проблема амбівалентності сучасних змін структури комунікативного простору й особливо такої його ділянки як дозвілля вимагає щонайприскіпливішої дослідницької уваги.

Відтак, можна зробити висновок, що сфера дозвілля є невід'ємною складовою життєвого світу людини й інтегрує безліч розрізнених аспектів життя людини в єдине ціле, формуючи в особистості уявлення про повноту свого існування. У сучасних умовах сфера дозвілля зазнає суттєвих соціокультурних трансформацій, а культура дозвілля набуває нових абрисів. Її форми, спосіб буття, індивідуальні і суспільні репрезентації, функціональні можливості змінюються в процесі формування й розвитку інформаційного суспільства. У сучасних соціокультурних контекстах також значно посилюється і водночас проблематизується гуманістичний й особистісний потенціал дозвілля. Тому в нинішній ситуації необхідна інтеграція накопичених знань щодо сфери дозвілля як різновиду культурної діяльності. Причому необхідно, в кінцевому рахунку, орієнтуватися на практичну мету – на основі виявлених трансформацій структури часу й простору людського життя та подальших тенденцій їхніх змін сприяти оптимізації впливу на вільний час людини в нових умовах розвитку суспільства.

Примітки

У Великій Британії з 1970 по 1986 рік зареєстровано 160 тис. громадських організацій, у Франції їх кількість щороку зростає на 20%, у Німеччині їх кількість сягнула за чверть мільйона [10, 306]. В Україні станом на 01.01.2012 р. зареєстровано та легалізовано 71767 громадських організацій [6]. При тому на 10 тис. громадян в Україні припадає 15,5 організацій (у Польщі показник дорівнює 14,5) у той час, як, скажімо, в Угорщині сягає 55, у Хорватії – 85, в Естонії – 201, у Швейцарії на ті ж 10 тис. населення припадає 200 недержавних організацій, у Великій Британії – 52, Канаді – 48, США – 43,3 [7, 34].

Використані джерела

1. Бауманн З. Глобализация: последствия для человека и общества / З. Бауманн. – М.: Весь мир, 2004. – 188 с.
2. Бойко О. Диференціація дозвіллевої поведінки в глобальному світі [Текст] / О. Бойко // Філософія. Культура. Життя : міжвузівський зб. наук. праць / Дніпропетровськ, 2010. – Вип. 34. – С. 14-21.
3. Бойко О.П. Культура дозвілля: трансформації та перспективи розвитку у добу глобалізації : автореф. дис. ... д-ра філософ. наук : 09.00.04 / О. П. Бойко ; Харк. нац. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди. – Х., 2011. – 31 с.
4. Бойко О. Культура дозвілля у суспільстві ризику : монографія / О. Бойко. – Суми : ДВНЗ "УАБС НБУ", 2011. – 285 с.
5. Бойко О. Репресивний наступ на культуру дозвілля / О. Бойко // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. – 2011. – Вип. 44. – С. 106-111.
6. Єдиний державний реєстр підприємств та організацій України (ЄДРПОУ). Показники станом на 1 січня 2012 року / Державна служба статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrstat.org/uk/express/expr2012/01_12/13_.zip
7. Метельова Т. Перспективи громадянського суспільства в сучасному світі / Т. Метельова // Історичний досвід становлення інститутів громадянського суспільства в країнах Європи: збірник наукових праць. – К.: Фоліант, 2012. – С.33–48.
8. Метельова Т. Типи комунікації та інтеграційні можливості суспільства / Т. Метельова // Сучасна українська політика. – К.: Вид-во "Центр соціальних комунікацій", 2012. – С. 276–301.
9. Падалка Н. Глобализация как феномен современной культуры : философско-антропологический аспект / Н.Падалка. – СПб.: Янус, 2004. – 162 с.
10. Петрова І.В. Дозвілля в зарубіжних країнах: Підручник / І.В. Петрова. – К.: Кондор, 2005. – 408 с.
11. Самелюк М. М. Інтернет-досуг в контексте трансформації соціального часу. – дис.. канд.. соціол. н. : 22.00.01 / М.М. Самелюк ; Рос. ун-т Дружбы народов. – М., 2006. – 164 с.
12. Снеговая О.А. Глобализация как социокультурный процесс. Автореф. дис... канд. филос. наук : 24.00.01 – теория и история культуры / О. А. Снеговая; Южный федеральный ун-т. – Ростов-на-Дону, 2007. – 21 с.

13. Стеббинс Р. А. Свободное время: К оптимальному стилю досуга // СоцИс. – 2000. – № 7. – С. 64 – 72.
14. Хренов Н. А. Мифология досуга / Н. А. Хренов. – М. : Мысль, 1998. – 349 с.
15. Castells M. The Rise of the Network Society, Maiden (Ma.) / M. Castells. –Oxford: Blackwell Publishers, 1996. – 556 p.
16. Fukuyama F. The End of History and the Last Man / F. Fukuyama – New-York.: An Avon Book, 1993 – 418 p.
17. Robertson R. Interpreting Globality // Ed. by Robertson, R. World Realities and International Studies. – Glenside (Pa.): Pennsylvania Univ. Press, 1983. – 312 p.
18. Robertson R. Globalization: Social Theory and Global Culture / R. Robertson. – London; Thousand Oaks (Ca.): Sage Publications, 1992. – 428 p.
19. Toffler A. Revolutionary Wealth: How it Will be Created and how it Will Change Our Lives / A. Toffler, H. Toffler. – New-York.: Alfred A. Knopf, 2006. – 512 p.
20. Waters M. Globalization / Waters M. – London; N. Y.: Routledge, 1995. – XIV. – 185 p.